

Η Τέχνη του ψηφιδωτού

[Άρθρα](#) / [Πολιτισμός](#)

[Ηλίας Λιαμής](#), Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού

Το ψηφιδωτό είναι σχέδιο ή παράσταση για τη διακόσμηση δαπέδου, τοίχου ή οροφής, που σχηματίζεται με την συναρμολόγηση και συγκόλληση μικρών ποικιλόχρωμων κύβων (ψηφίδων) από μάρμαρο, πέτρα, σμάλτο ή οπτή γη (αλλιώς ψηφοθέτημα ή μωσαϊκό). Συνεκδοχικά, με τον όρο «ψηφιδωτό» δηλώνεται η τέχνη της διακόσμησης μιας επιφάνειας με τη μέθοδο αυτή.

Το ψηφιδωτό επηρεάστηκε πολύ αλλά και επηρέασε την ζωγραφική με την οποία έχει και τα περισσότερα κοινά στοιχεία.

ΥΛΙΚΑ

Στην αρχαιότητα τα ψηφιδωτά κατασκευάζονταν αρχικά με ακατέργαστα (φυσικά) χαλίκια, ομοιόμορφα σε μέγεθος. Οι Έλληνες επινόησαν επίσης και την τεχνική των ψηφίδων (στα Λατινικά “tesserae”, “κύβοι” ή “ζάρια”), μικρών τεμαχίων κομμένων σε τριγωνικό, τετράγωνο ή άλλο κανονικό σχήμα, ώστε να ταιριάζουν ακριβώς στον κάναβο των κύβων που σχηματίζουν την επιφάνεια του ψηφιδωτού.

Οι ψηφίδες ποικίλουν σημαντικά σε μέγεθος, ανάλογα με τη λειτουργία που επιτελούν: στα μεσαιωνικά έργα π.χ. οι περιοχές που απαιτούν λεπτομέρεια, όπως τα πρόσωπα και τα χέρια, είναι σχηματισμένα με ψηφίδες μικρότερες του συνήθους. Οι κανονικές διακοσμήσεις δαπέδων στην αρχαιότητα αποτελούνται από ψηφίδες ενός εκατοστού περίπου.

Όσο το ψηφιδωτό χρησιμοποιείτο στην κατασκευή δαπέδων, το κύριο ζητούμενο από τα υλικά του, εκτός από το χρώμα τους ήταν και η αντοχή τους στη φθορά.

Πέτρα

Η πέτρα κυριάρχησε για μεγάλο διάστημα καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας αλλά και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και τα φυσικά χρώματα της πέτρας παρείχαν το βασικό φάσμα αποχρώσεων που είχε στη διάθεσή του ο καλλιτέχνης. Μολονότι προτιμούνταν συνήθως το μάρμαρο και ο ασβεστόλιθος, στα ρωμαϊκά ψηφιδωτά χρησιμοποιήθηκε πολύ και ο μαύρος βασάλτης (ιδίως στην ασπρόμαυρη τεχνική). Η φυσική πέτρα χρησιμοποιείται και στα μοντέρνα ψηφιδωτά (π.χ. στα ψηφιδωτά που καλύπτουν την εξωτερική επιφάνεια του σταδίου του Ντιέγκο Ριβέρα στο Μεξικό(1957).

Γυαλί

Το γυαλί πρωτοεμφανίστηκε ανάμεσα στα υλικά των ψηφιδωτών κατά τους ελληνιστικούς χρόνους (3ος-1ος π.Χ. αι.) και προσέφερε απεριόριστες χρωματικές δυνατότητες στην τέχνη αυτή. Οι καλλιτέχνες ψηφιδωτών της παλαιοχριστιανικής εποχής έδωσαν νέα κατεύθυνση στην τέχνη με την αξιοποίηση των χρυσών και των ασημένιων ψηφίδων. Όπως στον καθρέφτη, στις γυάλινες αυτές ψηφίδες επικολλούσαν φύλλο μετάλλου, χρυσού ή κασσίτερου.. Οι ψηφίδες αυτές έδιναν πολύ λαμπερές χρυσές ή ασημένιες ανταύγειες και χρησιμοποιούνταν, κυρίως, για να αποδώσουν το εκπορευόμενο από το Θεό φως (μαυσωλείο της Γκάλα Πλακίντια, Ραβέννα 450μ.Χ.), Το χρυσό βάθος έγινε ο κανόνας από τον 6ο αι.

Άλλα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στα χριστιανικά ψηφιδωτά ήταν το φίλντισι, οι ημιπολύτιμοι λίθοι (σπάνια) και ψηφίδες από ψημένο πηλό (τερακότα).

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Ουρούκ, 4.000 π.Χ

Το ψηφιδωτό εμφανίστηκε κατά την πρωτοϊστορική εποχή στη Μεσοποταμία (τέλη της 4ης χιλιετηρίδας) σε ναό της Ουρούκ, υπό μορφή ημικίωνων, διακοσμημένων με πήλινα καρφιά που έφεραν έγχρωμη κεφαλή, σχηματίζοντας γεωμετρικά σχέδια, κόκκινα μαύρα και άσπρα. Στη δυτική Μ. Ασία σώζονται τα παλαιότερα δείγματα ψηφιδωτών δαπέδων με χονδροειδή χαλίκια, ένθετα σε πρωτόγονου τύπου κονίαμα (Γόρδιο, κοντά στην Άγκυρα, 8ος π.Χ. αι.)

Αρχαία ελληνικά και ελληνιστικά ψηφιδωτά

Τρεις φάσεις στην εξέλιξη της τέχνης του ψηφιδωτού: η πρώτη, σχετιζόμενη με την Ελλάδα, τελειοποίησε σταδιακά το ψηφιδωτό από φυσικά χαλίκια.

Η δεύτερη σχετίζεται με την επινόηση και τη διάδοση της τεχνικής των ψηφίδων και έλαβε χώρα εν μέρει στον ελληνιστικό κόσμο και εν μέρει σε ρωμαϊκό έδαφος.

Η τρίτη, ρωμαϊκό κατά βάση φαινόμενο, χαρακτηριζόταν από την εκλαΐκευση του ψηφιδωτού και την εφαρμογή του σε νέες λειτουργίες.

Ρωμαϊκά ψηφιδωτά

Οι Ρωμαίοι εισήγαγαν το ψηφιδωτό στην εκλεπτυσμένη μορφή του, τόσο στην αρχιτεκτονική της κατοικίας όσο και στους τόπους λατρείας τους.

Η Πομπηία έχει διασώσει ένα πλήθος ψηφιδωτών στην τεχνική του *opus vermiculatum* (από πολύ μικρές, ακανόνιστες ψηφίδες) (2ος-1ος π.Χ.αι.) Το διασημότερο από αυτά είναι 'Η Μάχη της Ισσού, το μεγαλύτερο από τα γνωστά έργα, φιλοτεχνημένο στη μικρογραφική τεχνική του ψηφιδωτού. οι Ρωμαίοι μετέτρεψαν το ψηφιδωτό από τέχνη για τους λίγους σε συνηθισμένο διακοσμητικό μέσο (οικίες Δήλου 2ος π.Χ.αι.) Κατά τη διάρκεια του 3ου π.Χ. αι. η τέχνη του ψηφιδωτού υπέστη ριζική αλλαγή και χρησιμοποιήθηκε, εκτός από τα δάπεδα, στην αρχιτεκτονική κήπων (κρήνες με ψηφιδωτά), στη διακόσμηση θόλων λουτρών και κτηρίων και για τη φιλοτέχνηση θρησκευτικών εικόνων.

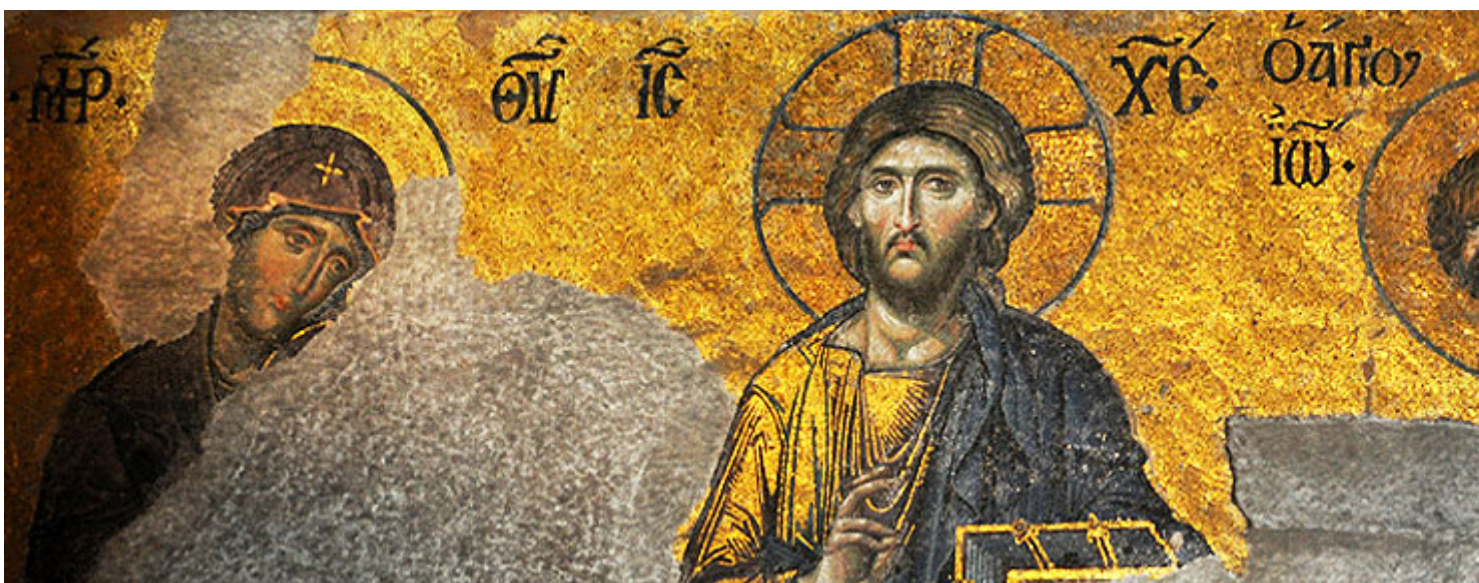
Παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά

Από τις παλαιότερες χριστιανικές διακοσμήσεις τοίχων με ψηφιδωτά είναι εκείνη της εκκλησίας της Σάντα Κονσταντσα (Αγίας Κωνσταντίας) της Ρώμης , που κτίστηκε το 320-330 ως μαυσωλείο της κόρης του Κωνσταντίνου. Το θεματολόγιο των παραστάσεων έχει πολλά διονυσιακά και ειδωλολατρικά στοιχεία, επειδή προφανώς δεν είχε δημιουργηθεί ακόμη χριστιανικό εικονογραφικό πρόγραμμα αλλά και λόγω της αλληγορικής σημασίας της αμπέλου και του οίνου στη χριστιανική θρησκεία.

Βυζαντινά ψηφιδωτά

Τα ψηφιδωτά που φιλοτεχνήθηκαν στη Ραβέννα για τον Οστρογότθο βασιλιά Θεοδώριχο (493-526 μ.Χ.) είναι οι πρώτες ολοκληρωμένες εκδηλώσεις της βυζαντινής τέχνης στη Δύση. Κυριαρχεί το χρυσό φόντο και ακολουθεί το ασημένιο που αποτελεί καινοτομία στα ψηφιδωτά της Ιταλίας. Στην Ανατολή, ο περίκεντρος ναός του Αγίου Γεωργίου στην Θεσσαλονίκη δείχνει την πρωιμότερη άνθηση του βυζαντινού ψηφιδωτού (400 μ.Χ. περίπου). Στις μορφές των αγίων για τα πρόσωπα και τα χέρια χρησιμοποιείται κυρίως φυσική πέτρα , που οι λεπτές τονικές διαβαθμίσεις της έρχονται σε αντίθεση με τις έντονων χρωμάτων γυάλινες ψηφίδες της κόμης και των ενδυμάτων.

Στα ψηφιδωτά του 6ου αι. συναντώνται οι πρώτες εκλεπτύνσεις που εισήγαγαν οι βυζαντινοί για να τονίσουν τη λάμψη των χρυσών ψηφίδων. Τις τοποθετούσαν σε λοξές γωνίες κι έτσι προσέδιδαν στα ιερά πρόσωπα μια εξαισία φωτεινή αίγλη.

Ψηφιδωτό Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως

Η λεγόμενη Αναγέννηση των Παλαιολόγων (1261-1453) οδήγησε στην ανανέωση της βυζαντινής τέχνης των ψηφιδωτών. Καθώς η ζωγραφική έδειξε προτίμηση για την προοπτική και τον τρισδιάστατο χαρακτήρα, οι ψηφιδογράφοι αναμόρφωσαν την τεχνική τους: μικρότερο μέγεθος ψηφίδων, τα περιγράμματα έπαψαν να είναι άκαμπτα και έγιναν λεπτότερα, επανήλθε το χρώμα και το ενδιαφέρον για τις οπτικές εντυπώσεις του χρυσού. Η αίσθηση του χρώματος χαρακτηρίζει ένα από τα μεγαλύτερα ψηφιδωτά αριστουργήματα, το τύμπανο της Δέησης στο νότιο υπερώο της Αγια-Σοφιάς.

Μεσαιωνικά ψηφιδωτά της Δυτικής Ευρώπης

Τα ψηφιδωτά δαπέδου γνώρισαν στη Δύση μια μοναδική αναγέννηση. Κατά τον πρώιμο μεσαίωνα οι βυζαντινοί ανέπτυξαν έναν ιδιαίτερο τύπο κάλυψης δαπέδου με γεωμετρικά ψηφιδωτά από κομμάτια μαρμάρου διαφόρων μεγεθών και σχημάτων (*opus sectile*, μαρμαροθετήματα). Η τέχνη αυτή που αποκλήθηκε Κοσμάτι(από την ομώνυμη οικογένεια μαρμαρογλυπτών της Ρώμης) , διαδόθηκε στη Δύση, όπου υπήρξε μια αναβίωση της διακόσμησης των δαπέδων των ναών με ψηφίδες και με σκηνές τόσο θρησκευτικές όσο και μυθολογικές.

Από την Αναγέννηση στα σύγχρονα ψηφιδωτά

Μετά την πτώση του Βυζαντίου, αν και συνέχισε να χρησιμοποιείται στη διακόσμηση των εκκλησιών, το ψηφιδωτό μιμήθηκε περισσότερο τη ζωγραφική και έχασε τη λάμψη του.

Το 1727 ο Πάπας Βενέδικτος ο 13ος ιδρύει ένα παπικό εργαστήριο όπου μετέφραζαν ζωγραφικούς πίνακες σε ψηφιδωτό. Το δε εργοστάσιο σμάλτων του Βατικανού, παρήγε είκοσι οχτώ χιλιάδες χρωματικές αποχρώσεις. Το αποτέλεσμα ήταν έργα δεξιοτεχνίας, που όμως δεν είχαν τις αισθητικές αρετές ούτε του ψηφιδωτού ούτε της ζωγραφικής. Το τέλος του 18ου αιώνα δεν αντέχει πλέον οικονομικά να παράγει εκκλησιαστικά μόνο έργα. Πληθώρα πλούσιων πελατών αγοράζουν αντίγραφα κλασικών ψηφιδωτών ενώ την ίδια εποχή αρχίζουν έργα για την αναστήλωση των ιστορικών εκκλησιών της Ρώμης.

Το 1846 ο Τσάρος Νικόλαος ο 1ος στέλνει ρώσους καλλιτέχνες να εκπαιδευτούν και κατόπιν να ιδρύσουν εργαστήριο στην Ρώμη, το οποίο έξι χρόνια μετά, μεταφέρεται στην Αγία Πετρούπολη όπου ενσωματώθηκε στην Σχολή Καλών Τεχνών και κατάντησε είδος παραφυάδας της ζωγραφικής, όπως είναι σήμερα στην *Beaux-Arts* του Παρισιού και στην Καλών Τεχνών της Αθήνας.

Στη Γαλλία ένας Φλωρεντίνος ιδρύει εργαστήριο τον 17ο αιώνα και ο Ναπολέων,

που ήθελε να λαμπρύνει το στέμμα του, το θέτει υπό την αιγίδα του και γίνεται ο κυρίως χρηματοδότης του, ενώ μετά από εκατοντάδες χρόνια το ψηφιδωτό επανέρχεται σε μη θρησκευτικά θέματα.

Το 1880 περίπου ιδρύεται η Ecole Nationale de la Mosaïque. Παρ' όλ' αυτά η σχολή έχει ζωή μόνο μερικών δεκαετιών και μεγάλα έργα της εποχής, όπως η όπερα του Παρισιού και ο καθεδρικός ναός της Μασσαλίας, φιλοτεχνήθηκαν από βενετσιάνικο οίκο.

Το 1816 ιδρύεται ο οίκος Salviati στην Βενετία. Τα έργα που παρήγαγε ήταν άψογα από άποψη τεχνική και γινόταν προσπάθεια να είναι αισθητικά συνεπή όσο βέβαια επέτρεπαν τα σχέδια που πρότειναν οι εύποροι πελάτες, που επιθυμούσαν κυρίως μίμηση της ζωγραφικής.

Το ψηφιδωτό έρχεται πλέον στην βιομηχανοποιημένη του φάση αποκομμένο από την επανάσταση που προκαλείται την ίδια εποχή στις εικαστικές τέχνες, από τους Cézanne, Seurat και Gauguin, που ο προβληματισμός της τέχνης τους σχετικά με τη συναίρεση χρωματικών κηλίδων για την παραγωγή χρώματος, συγγένευε με αυτόν του ψηφιδωτού. Οι φόρμες και τα αντικείμενα που απεικονίζονται παραμένουν αρχαίζοντα και στείρα ακαδημαϊκά. Ενώ και μέχρι τις ημέρες μας το πλείστο του κοινού και των ειδικών το θεωρούν σαν ένα είδος τέχνης αυστηρά μεσαιωνικής και εκκλησιαστικής.

Η πορεία του ψηφιδωτού στον 20ο αιώνα

Το 1889 τρεις νεαροί βερολινέζοι ιδρύουν ένα εργοστάσιο, αφού με δικές τους έρευνες ανακάλυψαν τις μεθόδους παραγωγής σμάλτων που ζηλότυπα κρατούσαν οι βενετσιάνοι. Λειτουργήσε δε και σαν εργαστήριο δημιουργίας ψηφιδωτών μέχρι το 1969. Παρ' ότι δεν έκαναν επαναστατικές τομές, με αργά βήματα συνετέλεσαν στην βαθμιαία στροφή προς το ύφος και τα θέματα του 20ου αιώνα.

Ένας από τους μεγάλους σύγχρονους καλλιτέχνες που ασχολήθηκε με το ψηφιδωτό είναι ο Gino Severini, που όμως δεν πρόσθεσε κάτι το ουσιαστικό στην εξέλιξη της τέχνης, ούτε το εργαστήριο ψηφιδωτού της Beaux-Arts του Παρισιού, την οποία διεύθυνε, άφησε κάτι το αξιοσημείωτο, αφού στα ψηφιδωτά του επαναλάμβανε θέματα των οποίων τα εικαστικά προβλήματα και ερωτήματα τα είχε θέσει και λύσει με τη ζωγραφική του.

Ψηφιδωτό του σταδίου Ντιέγκο Ριβέρα, 1957

Μεγάλοι ζωγράφοι όπως ο Braque, ο Matisse, ο Chagal, έκαναν σχέδια των οποίων η μεταφορά στο ψηφιδωτό δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχής. Ο ψηφιδογράφος πρέπει να είναι καλλιτέχνης με βαθιά γνώση των ιδιοτήτων της ψηφίδας. Θα μπορούσε ακόμη αν θελήσει να βασιστεί η να εμπνευστεί από έργα μεγάλων ζωγράφων, πράγμα απόλυτα θεμιτό και που έχει γίνει από πολλά και μεγάλα ονόματα στο χώρο των εικαστικών τεχνών. Αυτό σημαίνει ότι οι ψηφίδες, δεν πρέπει να γεμίζουν απλά προϋπάρχοντα σχήματα σαν χειροτεχνία, αλλά να ερμηνεύεται το έργο στην δική τους γλώσσα. Για να γίνει κατανοητό φανταστείτε μεγάλους ποιητές και συγγραφείς μεταφρασμένους αυτολεξεί με ηλεκτρονικό υπολογιστή. Στην καλύτερη περίπτωση να μην υπάρχουν ορθογραφικά λάθη.

Σήμερα, στα περίφημα εργαστήρια της Ραβένας, γίνονται αντίγραφα των ιστορικών ψηφιδωτών κατά εκατοντάδες και πωλούνται στα πλήθη των τουριστών. Βέβαια οι καλλιτέχνες και οι τεχνίτες που τα εργάζονται, έχουν την ευκαιρία αν έχουν την διάθεση, να μελετήσουν τον τρόπο που ψηφοθετούσαν και χρωμάτιζαν οι Βυζαντινοί ιδιοφυείς δάσκαλοι. Έτσι οι αντιγραφείς μπορεί να εξελιχθούν σε ικανούς τεχνίτες.

Το πρόβλημα είναι σήμερα ότι ο μεν καλλιτέχνης όπως ο Έλληνας η ο Ιταλός που στηρίζεται σε μια λαμπρή παράδοση, ενώ κατανοεί τις ιδιότητες της ψηφίδας, μένει παγιδευμένος στο μεγαλειώδες παρελθόν της Ιστορίας του. Οι άλλοι σύγχρονοι καλλιτέχνες που είναι απεγκλωβισμένοι από την παράδοση

αποπειρώνται να προσεγγίσουν το μέσον, όμως δεν κατανοούν τις αρχές και την αισθητική του.

Η νεώτερη αναβίωση του ψηφιδωτού οφείλεται σε πολλούς λόγους, όπως η αγάπη του κοινού για τη μεσαιωνική τέχνη, για το εξπρεσιονιστικό και αφηρημένο στοιχείο που ενυπάρχει στα ψηφιδωτά, η υφή τους, που ταιριάζει στη μοντέρνα αρχιτεκτονική.

Σήμερα, το ψηφιδωτό φαίνεται να κερδίζει ξανά την προτίμηση εκκλησιαστικών αλλά και κοσμικών κύκλων. Η τέχνη του ψηφιδωτού ή αλλιώς "Η τέχνη της υπομονής" όπως συχνά ονομάζεται, αν και αποτελεί μια μακροχρόνια και επίπονη εργασία καθώς επεξεργάζεται πολύ σκληρά υλικά (πέτρες, γρανίτες κ.α.) ,απαιτεί συγκέντρωση ,επιμονή και εξαιρετική γνώση των τεχνικών κατασκευής της δίνοντας όμως στο τέλος ένα έργο τέχνης εντυπωσιακό και "άφθαρτο" στο χρόνο, κάτι που ιδιαιτέρως εκτιμάται ξανά από αρχιτέκτονες και κυρίως δωρητές.

Πηγές:

«Ψηφιδωτό , η Τέχνη των Μουσών. Περιοδικό Ελληνικού Πολιτισμού ΘΕΑ, 2011

Καλλιτεχνική ομάδα Εγκυκλοπαίδειας ΠΑΠΥΡΟΣ ΛΑΡΟΥΣ ΜΠΡΙΤΑΝΙΚΑ

Επιμέλεια: Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητος Πολιτισμού

<https://bit.ly/3mCmXK4>